

De Komst van de Arabieren

De Arabische invallen over de Pyreneeën en de slag bij Poitiers 711-741

TLW Berkers

s4380789

Bachelorwerkstuk

Maaïke van Berkel

Radboud Universiteit Nijmegen

15-06-2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Triomf bij Poitiers.....	11
Triomferend en Beroofd	19
De Nasleep.....	27
Conclusie.....	31
Bronnenlijst.....	35
Literatuurlijst.....	36

Inleiding

‘An encounter which would change the history of the world,’ zo noemde Edward Gibbon de slag bij Poitiers van 732 in zijn 18^e-eeuwse werk *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.¹ De overwinning van Karel Martel (gest. 741) op Abd ar-Rahman al-Ghafiqi (gest. 732) spreekt al lange tijd tot de verbeelding bij historici, vooral na deze uitspraak van Gibbon. Ook nu komt de krachtmeting nog voor in werken met de belangrijkste veldslagen in de geschiedenis, zoals het boek *100 Decisive Battles: from ancient times to the present* van Paul Davis en *The seventy great battles of all time* van Jeremy Black.² Eveneens komt de slag bij Poitiers voor in Geschiedenishandboeken van middelbare scholieren waar het gevecht weergegeven wordt als de overwinning die de Arabieren definitief tot staan bracht.³

Heeft de slag bij Poitiers altijd al deze prominente plek in de geschiedenis gehad? Thomas Lang geeft in zijn essay *Die historiografische Überlieferung der Schlacht bei Tours und Poitiers (732) und ihre Rezeption in der Literatur* hier een antwoord op met een historisch overzicht van de weergaven van de slag vanaf de kruistochten tot aan nu. Al snel wordt duidelijk dat dit niet altijd het geval is geweest. Zo geeft Lang aan dat er tijdens de Kruistochten vrijwel niets geschreven is over de overwinning van Karel Martel op de Arabieren. Wat opvallend is, omdat men zelf in die tijd tegen de Arabieren ten strijde trok en je een verwijzing naar deze eerdere overwinning misschien wel zou verwachten.⁴ Waarom dit niet gebeurde is onduidelijk. Vanaf de 16^e eeuw begint de zege van Karel Martel een prominentere plek te krijgen in de geschiedenis, wanneer mensen als Nicolle Gilles de overwinning neer gaan zetten als een groot wonder.⁵ Daarnaast waren er ook schrijvers als Niccolo Macchiaveli die probeerden via de bronnen een zo objectief mogelijke reconstructie van de slag te maken. In de 17^e eeuw blijft men interesse houden in de slag bij Poitiers en zien mensen als Charles Montesquieu en Henri de Boulainvilliers het succes van Karel niet meer als een groot wonder, maar nog wel als een ijkpunt in de strijd met de Arabieren.⁶ De slag bij Poitiers kwam nog meer op de voorgrond door het nationaalsbewustzijn in de 18^e en 19^e eeuw. Fransen, maar ook Engelsen en Duitsers, probeerden de overwinning te koppelen aan

¹ David L. Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215* (New York, 2008), 160.

² Paul K. Davis, *100 Decisive Battles: From ancient times to the present* (New York, 2001); Jeremy Black, *The Seventy Great Battles of All Time* (Londen, 2005).

³ Tom Van der Geugten, Bernadette Hijstek en Dik Verkuil, *Geschiedeniswerkplaats: Geschiedenis Tweede Fase vwo Handboek historisch overzicht* (Groningen, 2012), 41.

⁴ Thomas Lang, ‘Die historiografische Überlieferung der Schlacht bei Tours und Poitiers (732) und ihre Rezeption in der Literatur, unter besonderer Berücksichtigung der modernen Schulbuchliteratur’ (onuitgegeven dissertatie, Karl-Franzens-Universität Graz, 2011), 57-62.

⁵ *Ibid*, 62-67.

⁶ *Ibid*, 67-71.

het ontstaan van hun eigen natie.⁷ Het gaat in deze tijd vooral om de relevantie van de slag en het speculeren over wat had kunnen gebeuren als de Arabieren bij Poitiers hadden gewonnen. Gibbon schrijft hier op een theatraal dramatische manier over: ‘Perhaps the interpretation of the Koran would now be taught in the schools of Oxford, and her pulpits might demonstrate to a circumcised people the sanctity and truth of the revelation of Mohamed’. Desalniettemin zijn er ook historici als Jean-Henri Roy en Jean Deviosse die stellen dat een moslimoverwinning bij Poitiers vele voordelen had kunnen opleveren voor Europa. ‘We would have gained 267 years. We might have been spared the wars of religion.’⁸

Als men het over de invallen van de moslims in Europa heeft, gaat het altijd over de slag bij Poitiers. De slag overschaduwde de eerdere en latere invallen van de Arabieren over de Pyreneeën, terwijl volgens historicus David Lewis een eerdere overwinning in 721 bij Toulouse misschien wel belangrijker is geweest dan Poitiers.⁹ Hertog Odo van Aquitanië (gest. 735) wist hier een zeer groot veroveringsleger van de Arabieren tegen te houden en daarmee niet alleen zijn eigen christelijke gebied te beschermen, maar ook de rest van christelijk Europa. Daarnaast maakt de middeleeuwse schrijver Paulus Diaconus (gest. 799) melding van nog een inval in 739 die zo groot was dat Karel Martel de Langobarden om hulp moest vragen om de Arabieren te verdrijven.¹⁰ De relevantie en uitzonderingspositie van Poitiers blijft dus een heikel punt waar men in de 20^e en 21^e eeuw grote vraagtekens bij is gaan zetten.

De Duitse historicus Ulrich Nonn geeft in zijn artikel *Die Schlacht bei Poitiers 732* net als Lang aan dat het grote belang dat in de geschiedenisboeken aan de slag bij Poitiers wordt gehecht niet in de Middeleeuwen ontstaan is, maar later ontstaan is.¹¹ De slag maakt volgens hem duidelijk deel uit van een reeks van invallen en ook ‘Abdulwāhid Dhanun Tāha geeft het in zijn werk *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spain* zo weer. Tāhā heeft geen specifieke aandacht voor de slag bij Poitiers, maar noemt de slag alleen als een van de schermutselingen tussen de moslims uit al-Andalus en de bewoners ten noorden van de Pyreneeën.¹² Historici als Franco Cardini en David Lewis gaan nog verder hierin en stellen

⁷ *Ibid*, 71-80.

⁸ Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 173-174.

⁹ *Ibid*, 161.

¹⁰ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, vert. William Dudley Foulke, History of the Langobards (New York, 1906), 296-297.

¹¹ Ulrich Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, *Beihefte der Francia* 22 (1990), 37–56, alhier 53.

¹² ‘Abd al-Wāhid Zanun Tāhā, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain* (Londen, 1989), 187-196.

dat het belang van deze slag een mythe is die later ontstaan is.¹³ David Lewis noemt in zijn boek *God's Crucible* zelfs een heel hoofdstuk 'The Myth of Poitiers', waarin hij uitlegt hoe de mythe ontstaan is en waarom de andere invallen van de Arabieren zijn verdwenen uit de geschiedenisboeken. Daarnaast is er nog Bernard Lewis die helemaal geen waarde hecht aan de slag bij Poitiers.¹⁴ In zijn werk *The Muslim Discovery of Europe* stelt hij dat de overwinning niets voorstelde en Karel Martel slechts een stel plunderaars had verslagen die al hun limiet hadden bereikt.

Toch zijn er ook nog historici die wel waarde hechten aan de overwinning van Karel Martel. William E. Watson vindt de slag zeer belangrijk voor de Frankische geschiedenis, omdat Visigotisch Spanje ook in één veldslag werd verslagen en veroverd en deze overwinning dus niet uitgevlakt moet worden.¹⁵ Ook Hugh Kennedy noemt de slag van Poitiers wel een belangrijk keerpunt in de geschiedenis in zijn *De Grote Arabische Veroveringen* en David Nicolle beschouwt in zijn boek *Poitiers AD 732: Charles Martel turns the Islamic tide* de overwinning als een cruciaal onderdeel in de reeks van invallen van de Arabieren.¹⁶

Zo is er in de 20e en 21e eeuw steeds meer over de slag bij Poitiers geschreven. De meeste historici gebruiken echter alleen de christelijke of alleen de Arabische bronnen. Er wordt dus vooral vanuit één perspectief naar de slag gekeken. In dit werkstuk zal daarentegen een gecombineerde analyse gegeven worden van verschillende perspectieven op basis van christelijke, mozarabische en Arabische bronnen. Wat zeggen deze bronnen over de overwinning in 732 en wat zijn de verschillen in de weergaven van de bronnen? Daarbij zal ook gekeken worden naar de verschillen in hoe deze bronnen de slag bij Poitiers vermelden ten opzichte van eerdere en latere invallen van de Arabieren. Komt de slag bij Poitiers ook in de middeleeuwse bronnen al naar voren als een belangrijke overwinning en keerpunt in de strijd tussen christenen en moslims en tussen Franken en Andalusische Berbers en Arabieren of hechtte men toen juist meer waarde aan andere invallen zoals die in 721 of 739? Is hierbij ook een verschil te zien tussen de christelijke, mozarabische en Arabische bronnen? Voor deze vragen zullen antwoorden gezocht worden voor de periode vanaf de verovering van het Visigotische Rijk in 711 en de eerste invallen van de moslims over de Pyreneeën tot aan het

¹³ Franco Cardini, *Europe and Islam* (Oxford, 2001), 7-11; Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 160-183.

¹⁴ Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (Londen, 1982), 19-20.

¹⁵ William E. Watson, 'The Battle of Tours-Poitiers Revisited', *Providence: Studies in Western Civilization 2:1* (1993), 1-59.

¹⁶ Hugh Kennedy en Guus Houtzager, *De grote Arabische veroveringen* (Amsterdam, 2008), 372; David Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide* (Oxford, 2008), 7-82.

eind van de regeerperiode van Karel Martel in 741. Het zal hierbij gaan over alle invallen van de Arabieren en Berbers over de Pyreneeën in voormalig Visigotisch gebied, Frankisch gebied en Aquitanisch gebied. Zo wordt de slag bij Poitiers in een brede context van invallen van de moslims over de Pyreneeën geplaatst. Het onderzoek eindigt met de dood van Karel Martel, omdat toen de balans verschoof en de moslims in het defensief werden gedrongen. Dit kwam door de grote Berberopstand die uitbrak in Noord-Afrika in 740, waarbij bijna het Arabische gezag omver werd geworpen.¹⁷

De meest gedetailleerde bron over de invallen van de Arabieren in Zuid-Frankrijk is de mozarabische *Kroniek van 754*.¹⁸ Deze bron wordt door vrijwel elke historicus gebruikt voor de invallen van de Arabieren in Zuid-Frankrijk en wordt als betrouwbaar gezien. De auteur was zeer vermoedelijk een christen woonachtig in al-Andalus, een zogeheten mozarab.¹⁹ De kroniek is in 754 geschreven en dus relatief kort na de slag bij Poitiers. Hoewel de kroniek door een christen is geschreven, gebruikte de schrijver zeer waarschijnlijk Arabische bronnen en had hij een sterke band met het islamitisch hof in Cordoba. Hierdoor heeft de bron een interessant Arabisch-christelijk perspectief op de invallen.

De belangrijkste Frankische bron is de *Fredegarkroniek en zijn Continuaties* die ook halverwege de 8^e eeuw geschreven is.²⁰ De *Continuaties* zijn geschreven onder toezicht van de stiefbroer van Karel Martel, graaf Childebrand (gest. 751), en leunen voor een gedeelte op het *Liber Historia Francorum*, een werk over de oorsprong van de Franken tot aan 720.²¹ Door het toezicht van de stiefbroer van Karel Martel geeft dit werk een duidelijk Frankisch perspectief op de gebeurtenissen, waarbij ook details worden gegeven, omdat graaf Childebrand zelf aanwezig was bij verschillende slagen met de Arabieren.²² Later zal nog verder in worden gegaan op dit Frankische perspectief. Naast deze kroniek zijn er ook verschillende *Vroeg-Karolingische Annalen* overgeleverd, samengebracht in het werk van Ulrich Nonn, die enkele Arabische en Berberse invallen vermelden.²³ Dit zijn acht annalen van verschillende kloosters verspreid over het Frankische Rijk, waarin de belangrijkste gebeurtenissen van de 7^e en 8^e eeuw worden vermeld. Ze zijn waarschijnlijk ook in deze

¹⁷ Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 372-373.

¹⁸ *Chronicle of 754*, vert. Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* (Liverpool, 1990).

¹⁹ Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* (Liverpool, 1990), 29-31.

²⁰ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. J.M. Wallace-Hadrill (Londen, 1960).

²¹ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', 42-43; Philipp Dörler, 'The Liber Historiae Francorum - a Model for a New Frankish Self-confidence', *Medievalist.net*, 2013 <<http://www.medievalists.net/2013/08/07/the-liber-historiae-francorum-a-model-for-a-new-frankish-self-confidence/>> [geraadpleegd 4 mei 2016].

²² Bernard S Bachrach, *Merovingian Military Organization 481-751* (Minneapolis, 1972), 104.

²³ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', 43-44.

periode opgesteld. Ook in deze Annalen staat Karel Martel centraal en kijkt men vanuit een Frankisch perspectief naar de invallen.

Naast de *Fredegarkroniek* is er nog de *Vita Pardulfi* uit de 8e eeuw over de abt Pardulphus van Guéret (gest. 737).²⁴ Het heiligenleven is geschreven in Aquitanië en is zeer interessant, omdat het naast de wonderen van Pardulphus ook een lokaal perspectief geeft op de gebeurtenissen na de slag bij Poitiers die niet vermeld worden in de *Fredegarkroniek* en in de *Kroniek van 754*. Het is ook een bron die het religieus polemisch aspect van de invallen meer naar voren brengt dan dat in de *Fredegarkroniek* en de *Kroniek van 754* gebeurd. Daarnaast is er het *Liber Pontificalis*, een werk begonnen in 530 tot aan 880 met de biografieën van alle pausen.²⁵ Dit werk is geschreven in Rome, zeer waarschijnlijk in de pauselijke kanselarij.²⁶ Het is interessant voor dit onderzoek, omdat het ook inzicht geeft in de betrokkenheid van de paus in de strijd tegen de invallen van de Arabieren en ons meer inzicht verschaft in de slag bij Toulouse in 721.

Als laatste komen er nog enkele latere werken aan bod die de invallen van de Arabieren ook benoemen. Dit zijn de *Historia Langobardorum*, een werk geschreven in 785 door Paulus Diaconus onder Karel de Grote over de geschiedenis van de Langobarden, en de *Vita Karoli Magni* van Einhard over het leven van Karel de Grote.²⁷ Beide werken waren zeer bekend in de Middeleeuwen en zijn geschreven onder Karel de Grote, waardoor zij vermoedelijk ook gedeeltelijk Karels perspectief weergeven. Daarnaast geeft de *Historia Langobardorum* ons ook informatie over een samenwerking tussen de Langobarden en de Franken in de strijd tegen de Arabieren die niet vermeld wordt in andere bronnen.

Ook van moslims zijn er bronnen overgeleverd die ons een Arabisch-islamitisch perspectief kunnen geven op de invallen in Zuid-Frankrijk. Het nadeel van deze bronnen is wel dat zij lang na de gebeurtenissen zijn opgetekend. Daarnaast leefden alleen Ibn Hayyan en al-Hijari in al-Andalus en is Ibn Khaldun er slechts zeer korte tijd geweest, waardoor de overige bronnen ook te maken hebben met een grote afstand in geografie. Deze bronnen zijn geschreven in Egypte, Syrië en Noord-Afrika en de schrijvers zijn nooit zelf in al-Andalus geweest. Toch kunnen deze bronnen wel gebruikt worden, omdat de schrijvers gebruik hebben gemaakt van oudere Arabische bronnen die niet overgeleverd zijn aan ons en ze

²⁴ Ian Wood, *The Merovingian Kingdoms, 450-751* (Londen, 1994), 284.

²⁵ Rosamond McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge, 2004), 32.

²⁶ *Liber Pontificalis*, vert. Raymond Davis, *The Lives of the Eight-Century Popes* (Liverpool, 1992), 8.

²⁷ Paul Fouracre, *The age of Charles Martel* (Harlow, 2000), 85; McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, 77; Nomm, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', 46-47; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, vert. William Dudley Foulke, *History of the Langobards* (New York, 1906), 287; Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner, *Einhard: The Life of Charlemagne*, 1999 <[http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish Expedition](http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish%20Expedition)> [geraadpleegd 26-4-2016].

daarmee mogelijk ook inzicht geven in het contemporaine Arabisch-islamitische perspectief op de gebeurtenissen begin 8^e eeuw. Bovendien zijn ze interessant, omdat ze mogelijk ook het latere Arabisch-islamitische perspectief op de slag bij Poitiers vertegenwoordigen.

The Conquest of Egypt and North Africa and Spain stamt uit de 9^e eeuw en is het kortst na de invallen opgetekend.²⁸ Het werk is geschreven door de historicus Abd al-Hakem (gest. 870), maar hij leefde in Egypte en is nooit zelf in al-Andalus geweest. Ibn Hayyan (gest. 1076) leefde daarentegen wel in al-Andalus en was een belangrijke ambtenaar aan het hof in Cordoba.²⁹ In de 11^e eeuw schreef hij de *Muqtabis*, een geschiedenis over moslim-Spanje vanaf de verovering in 711 tot aan zijn eigen tijd. Hij wordt beschouwd als een van de belangrijkste Iberische historici van de Middeleeuwen en heeft in de *Muqtabis* verschillende werken van eerdere moslimhistorici samengebracht. Al-Hijari (gest. 1195), waarover niet veel bekend is, behalve dat hij in de provincie Guadalajara in al-Andalus leefde, schreef in de 12^e eeuw de *Mashab*.³⁰ Dit is een werk over de geschiedenis van Spanje van de vroegste tijd tot aan zijn eigen tijd.

Latere grote Arabische werken die de slag van Poitiers vermelden zijn *The Complete History* en de *Universal History*. *The Complete History* is geschreven door Ibn al-Athir (gest. 1233) en geeft een complete geschiedenis vanaf Adam tot de 13^e eeuw. Ibn al-Athir reisde veel door het Midden-Oosten en maakte ook een tijd deel uit van het hof van Saladin. De *Universal History* is geschreven door Ibn Khaldun (gest. 1406), een van de grootste Arabische historici.³¹ Hij leefde vooral in Noord-Afrika, maar was ook korte tijd werkzaam in al-Andalus. Beide werken staan geografisch ver van al-Andalus af, want Ibn al-Athir leefde in Syrië en Ibn Khaldun in Noord-Afrika en zijn ook pas in de 13^e en 14^e eeuw geschreven. Beide schrijvers maken wel gebruik van oudere Arabische bronnen en het feit dat zij in deze grote overzichtswerken de slag bij Poitiers opnemen, geeft wel al aan dat deze slag iets betekende voor hen en voor de Arabieren.

Het werkstuk is ingedeeld in drie hoofdstukken waarin vooral de slag bij Poitiers centraal staat. Het eerste hoofdstuk zal gaan over deze overwinning bij Poitiers, wat de verschillende bronnen erover zeggen en of er verschil is in de beschrijvingen van deze bronnen. De gebeurtenissen zullen chronologisch gevolgd worden met de vermelding van de

²⁸ John Harris Jones, *Ibn Abd-El-Hakem's History of the Conquest of Spain* (Göttingen, 1858), 3.

²⁹ Edmondo Michael Gerli en Samuel Gordon Armistead, *Medieval Iberia: an encyclopedia* (New York, 2003), 413.

³⁰ Ahmad ibn Muhammad Maqqari, *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol.1* (New York, 1964), 319.

³¹ The Editors of Encyclopædia Britannica, 'Ibn al-Athir', *Encyclopædia Britannica*, 2015 <<http://www.britannica.com/biography/Ibn-al-Athir>> [geraadpleegd 21 april 2016]; Gerli en Armistead, *Medieval Iberia: an encyclopedia*, 415-416.

bronnen erbij en de interpretatie waarom zij dit zo vermelden. De volgende twee hoofdstukken zullen gaan over respectievelijk de invallen vóór en de invallen ná Poitiers. Hierin zal ook per hoofdstuk op chronologische wijze gekeken worden naar de verschillende perspectieven van de bronnen op de invallen over de Pyreneeën. Daarnaast zal de vergelijking getrokken worden met de eerdere bevindingen die gedaan zijn in het hoofdstuk over de slag bij Poitiers. Als laatste zal alles samen komen in de conclusie, waarin alle bevindingen over de perspectieven van de Arabisch-christelijke, Arabisch-islamitische en christelijke bronnen op alle invallen tussen 711 en 741 zullen worden samengetrokken en zal er een vergelijking worden gemaakt tussen de verschillende perspectieven van de bronnen en tussen de verscheidene invallen.

Triomf bij Poitiers

De slag bij Poitiers is aan ons overgeleverd in Frankische, Arabische en mozarabische bronnen uit verschillende tijden en regio's. Opvallend is dat de vroegste Arabische bron die over deze slag spreekt, *The Conquest of Egypt and North Africa and Spain* van Abd El-Hakem uit de 9^e eeuw komt, terwijl Frankische bronnen al kort na 732 zijn opgeschreven.³² Door sommige historici wordt daarom gezegd dat de slag bij Poitiers voor de Arabieren niet zoveel voorstelde, terwijl de inval van de Arabieren wel een grote indruk maakte op christelijk Europa.³³ Zelfs de bekende Angelsaksische monnik Beda zag de Saracenen als een groot gevaar en schreef in 732 in Engeland: 'At which time a dreadful plague of Saracens ravaged France with miserable slaughter, but they not long after in that country received the punishment due to their wickedness.'³⁴ In dit hoofdstuk zal gekeken worden of en hoe de Arabische, Frankische en mozarabische bronnen verschillen van elkaar in hun beschrijvingen van de slag bij Poitiers.

Voorbode van Poitiers

In 715 vergrootte Karel Martel na zijn aanstelling als hofmeier zijn macht vanuit Austrasië en bracht Neustrië, Bourgondië en de Provence samen onder zijn gezag.³⁵ In 730 werd Abd ar-Rahman al-Ghafiqi aangesteld als gouverneur van Spanje en ook hij begon met het uitbreiden van zijn macht.³⁶ Hertog Odo van Aquitanië zat hier middenin en vreesde de expansiepolitiek van beide leiders.³⁷ Hij besloot daarom een alliantie aan te gaan met een islamitische berberleider in het noorden van Spanje, Munusa, die in opstand was gekomen tegen Abd ar-Rahman. Odo en Munusa wilden zich beiden verdedigen tegen de macht van een sterke geloofsgenoot, terwijl ze een inval van de ongelovigen over de Pyreneeën wilden tegengaan. Odo huwelijkte zelfs zijn dochter uit aan Munusa om de band te versterken, maar in 731 werd Munusa verslagen door Abd ar-Rahman en zou hij zichzelf van een klif hebben gestort.³⁸ Sommige Arabische bronnen hebben het over een eerdere expeditie tegen Munusa, dus dit

³² Abd Errahman Ibn-Abd-El-Hakem, *History of the Conquest of Spain*, vert. John Harris Jones (Göttingen, 1858).

³³ Khalid Yahya Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn 'Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads* (Albany, 1994), 163; Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, 18-20.

³⁴ John Tolan, *Saracens: Islam in the medieval European imagination* (New York, 2002), 72; Bede, *Ecclesiastical History of the English Nation*, vert. L.C. Jane (New York, 1910), 278-279.

³⁵ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 14-17.

³⁶ Tāhā, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain*, 191.

³⁷ John Victor Tolan e.a., *Europe and the Islamic world: a history* (Princeton, 2013), 31.

³⁸ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 87; Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn 'Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads*, 164.

kan ook al eerder gebeurd zijn.³⁹ Ook Karel Martel leidde in 731 enkele expedities in Aquitanië als straf voor de samenwerking van Odo met Munusa.⁴⁰ Dit is terug te vinden in de mozarabische *Kroniek van 754* en in de Frankische *Fredegarkroniek*.⁴¹

Al-Ghafiqi verzamelde na zijn overwinning op Munusa zijn troepen bij Pamplona in Noord-Spanje en trok met een grote troepenmacht de Pyreneeën over Aquitanië binnen.⁴² Opvallend is dat Odo volgens de *Fredegarkroniek* de Arabieren zou hebben opgeroepen om te komen vechten met hem tegen Karel Martel: ‘When Duke Eudo saw that he was beaten and an object of scorn, he summoned to his assistance against Prince Charles and his Franks the unbelieving Saracen people.’⁴³ Dit lijkt zeer onwaarschijnlijk en komt niet naar voren in de andere bronnen. Zij vermelden juist dat Odo streed tegen Abd ar-Rahman, maar verslagen werd bij Bordeaux.⁴⁴ De *Kroniek van 754* zegt hierover: ‘God only knows the number of those who died or fled, Odo himself slipping away in flight.’ Zeer waarschijnlijk vermeldt de *Fredegarkroniek* het op deze manier om Odo zwart te maken. De kroniek is geschreven onder toezicht van de broer van Karel Martel en was dus sterk op de hand van Karel. De kroniekschrijver wilde er waarschijnlijk voor zorgen dat Karel alle eer kreeg voor de latere overwinning bij Poitiers en hertog Odo, die al eerder tegen Karel in opstand was gekomen, herinnerd zou worden als verrader.

Nadat Odo verslagen was, trok al-Ghafiqi verder: ‘From thence they advanced on Poitiers; and here, I am sorry to say, they burnt the church of the blessed Hilary’, zo is er in de *Fredegarkroniek* te lezen.⁴⁵ Het volgende doel van de Arabieren was het heiligdom van St. Martinus bij Tours. Dit was de patroonheilige voor soldaten en de favoriet van Clovis (r. 481-511), de eerste koning van de Franken die alle Franken had verenigd.⁴⁶ Hierdoor was het zeer belangrijk om dit heiligdom te beschermen tegen de Arabieren. Volgens de *Kroniek van 754* zou al-Ghafiqi Tours bereikt en geplunderd hebben, maar dit lijkt niet het geval te zijn geweest.⁴⁷ Het was een erg belangrijke plaats voor de Franken en deze plundering zou niet onbesproken kunnen blijven in de *Fredegarkroniek*. Het kan zijn dat de schrijver van de *Kroniek van 754* Tours verwarde met Poitiers. Niettemin lijkt hier ook de loyaliteit van de

³⁹ Tāhā, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain*, 192.

⁴⁰ Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 40.

⁴¹ *Chronicle of 754*, vert. Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* (Liverpool, 1990), 142-143; *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90.

⁴² Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 39.

⁴³ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90.

⁴⁴ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain*, 143-144.

⁴⁵ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90.

⁴⁶ Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 166.

⁴⁷ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain*, 143-144; *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90-91.

schrijver aan de islamitische heerser in al-Andalus naar voren te komen, doordat de schrijver claimt dat het voor de Franken zeer belangrijke heiligdom bij Tours is geplunderd door de Arabieren. Zo wordt de nederlaag toch nog in een beter daglicht gezet. Wat nog opvallend is, is dat de christelijke schrijver er ook geen moeite mee lijkt te hebben dat er een christelijk heiligdom is geplunderd. Wat aan zou kunnen geven dat zijn loyaliteit vooral bij de islamitische heersers van al-Andalus lag.

Karel Martel tegenover Abd ar-Rahman al-Ghafiqi

Odo was, zoals eerder vermeld, ontkomen na zijn nederlaag bij Bordeaux en hij ging hulp zoeken bij Karel Martel. Karel was op dat moment op veldtocht bij de Donau en ontmoette volgens enkele bronnen Odo in Parijs.⁴⁸ Het is niet duidelijk wat beide heren precies afgesproken hebben, maar Karel zou snel een leger op de been hebben gebracht en rukte samen met Odo op naar Tours. De uiteindelijke slag tussen Karel en al-Ghafiqi vond plaatst tussen Poitiers en Tours. Een precieze plek wordt niet genoemd in de bronnen. In de werken van Ibn Hayyan en Ibn Khaldun wordt de plaats de *Balat-al-shuhada*, oftewel ‘de weg van de martelaren’ genoemd.⁴⁹ Historici nu noemen verschillende dorpen waar de slag zou kunnen hebben plaatsgevonden, zoals Ballan-Miré, Châtelleraut of Moussais-la-Bataille, maar dit blijft giswerk.⁵⁰ Het is wel duidelijk dat de slag plaatsvond in oktober en één week duurde.⁵¹ In deze week vonden verschillende schermutselingen plaats, waarna op de laatste dag, zaterdag 25 oktober, de grootste veldslag zou hebben plaatsgevonden, waarin al-Ghafiqi werd gedood en de Arabieren werden verslagen.

Ondanks dat men dus wel weet dat de slag op zaterdag 25 oktober plaatsvond, is er nog altijd discussie over het precieze jaartal van de strijd. De *Vroeg-Karolingische Annalen* spreken allemaal van 732 als het jaartal waarin de slag bij Poitiers plaatsvond.⁵² De traditionele datum is 25 oktober 732 en deze wordt aangehouden door de meeste historici en

⁴⁸ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 47; Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 167.

⁴⁹ Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain* Vol. 2 (Londen, 1848), 33; Aby Zeyd ‘Abu-r-rahman Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain* Vol. 2 (Londen, 1848), 37.

⁵⁰ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 48-49; Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 167; Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 370.

⁵¹ Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 40; Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 63-64.

⁵² Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 55-56.

is ook terug te vinden in de Arabische bronnen van Ibn al-Athir en Ibn Hayyan.⁵³ Alleen de datering van de *Kroniek van 754* wijkt af en geeft oktober 733 aan.⁵⁴ Uiteindelijk is dit echter niet heel belangrijk stelt historicus Paul Fouracre, omdat beide jaartallen mogelijk zijn in de chronologie die we hebben van Karel Martel en al-Ghafiqi.

De Arabische bronnen zijn zeer kort over de nederlaag bij Poitiers en zeggen niets over hoe de slag precies verliep.⁵⁵ Ibn Hayyan schrijft bijvoorbeeld:

‘He [al-Ghafiqi] immediately made war upon the Franks, with whom he had some sharp encounters, until his army was destroyed and he himself fell a martyr for the faith in the month of Ramadhan, 114 (732), at the spot known as the pavement of the martyrs (Balat-al-shuhada).’⁵⁶

Het is niet duidelijk waarom de Arabische bronnen zo kort zijn over de slag. Zoals eerder gezegd wijten historici als Khalid Blankinship en Bernard Lewis dit aan een desinteresse voor de nederlaag bij Arabische schrijvers, maar andere historici als David Lewis betwijfelen of dit de reden was.⁵⁷ Het was wel degelijk een grote nederlaag die er zeker in al-Andalus toe deed, ook, omdat de hoogste politieke leider van al-Andalus erbij omkwam. Dus het moet zeker wel impact hebben gehad in de Islamitische wereld.

De *Kroniek van 754* en de *Fredegarkroniek* zeggen iets meer over de slag, maar het is onduidelijk of de schrijvers in hun beschrijvingen bepaalde metaforen gebruiken of echt hebben beschreven hoe de slag verliep. De *Kroniek van 754* wekt de indruk dat de Franken te voet waren en in een falanx streden door te verwijzen naar een gletsjerformatie.⁵⁸

‘After each side had tormented the other for almost seven days with raids, they finally prepared their battle lines and fought fiercely. The northern peoples remained immobile like a wall, holding together like a glacier in the cold regions, and in the

⁵³ Ali Ibn al-Athir, *The Complete History*, vert. William E. Watson, Tricolor and Crescent: France and the Islamic world (Londen, 2003), 153; Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, 33.

⁵⁴ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 87.

⁵⁵ Ali Ibn al-Athir, *The Complete History*, vert. William E. Watson, Tricolor and Crescent, 153; Aby Zeyd ‘Abu-rahman Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Al-Maqqari, 37; Abd Errahman Ibn-Abd-El-Hakem, *History of the Conquest of Spain*, vert. John Harris Jones, 33.

⁵⁶ Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. Al-Maqqari, 33.

⁵⁷ Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn ‘Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads*, 163; Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, 18-20; Lewis, *God’s Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 177.

⁵⁸ Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 372.

blink of an eye annihilated the Arabs with the sword. The people of Austrasia, greater in number of soldiers and formidably armed, killed the king Abd ar-Rahman, when they found him, striking him on the chest.’⁵⁹

Historicus Bernard Bachrach stelt in zijn boek de *Merovingian Military Organisation* dat dit niet zozeer een falanx hoeft te betekenen, maar ook een metafoor kan zijn voor de standvastigheid van de Franken.⁶⁰ Deze standvastigheid wordt afgezet tegenover de vluchtende Arabieren volgens Bachrach, waarmee zou worden terugverwezen naar eerdere overwinningen van Clovis op de Visigoten, waarbij de Visigoten de reputatie hadden dat ze snel vluchtten en nu dus ook de Arabieren deze reputatie kregen. Het vluchtelement van de Arabieren komt echter niet zo sterk naar voren, dus deze vergelijking is misschien wat ver gezocht. Dat zou waarschijnlijk ook niet zo gewaardeerd worden door de Arabieren in al-Andalus als de mozarabische schrijver dit zo zou weergeven. Toch worden de Franken wel als standvastig neergezet door de schrijver en lijkt dit wel duidelijk een eigenschap te zijn die voor de Franken kenmerkend is.

De Frankische *Fredegarkroniek* beschrijft de slag juist als een soort cavalerieaanval van de Franken, waarbij volgens de schrijver alle Arabieren vernietigd werden.⁶¹

‘But taking boldness as his counsellor Prince Charles set the battle in array against them and came upon them like a mighty man of war. With Christ’s help he overran their tents, following hard after them in the battle to grind them small in their overthrow, and when ‘Abd ar-Rahman perished in the battle he utterly destroyed their armies, scattering them like stubble before the fury of his onslaught; and in the power of Christ he utterly destroyed them. So did he triumph over all his enemies in this glorious day of victory!’

Een veldslag tussen cavaleristen was het waarschijnlijk niet, want deze waren er nog niet zoveel in de tijd van Karel Martel.⁶² De schrijver probeert hiermee vermoedelijk de overwinning grootser en Karel machtiger te hebben willen weergeven dan zij in werkelijkheid waren. Dit is overduidelijk in lijn met wat we al eerder hebben gezien in deze pro-Frankische

⁵⁹ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, *Conquerors and chroniclers*, 144.

⁶⁰ Bachrach, *Merovingian Military Organization 481-751*, 103.

⁶¹ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90-91.

⁶² Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 371.

bron. Het blijft dus onduidelijk hoe de slag precies verlopen is. Dat zal door de verschillende verhalen van de bronnen nooit helemaal duidelijk worden.

Het Arabische leger vocht vermoedelijk nog door na de dood van al-Ghafiqi tot het donker werd, waarna iedereen terugkeerde naar zijn kamp.⁶³ De volgende morgen bleken de Arabieren vertrokken te zijn, hun tenten, gevangenen en buit achterlatend. Als dit een truc was om de Franken te misleiden, was het zeer succesvol, want de Franken kwamen er pas laat achter en gingen hen niet meer achterna.⁶⁴ De *Fredegarkroniek* geeft een grootse overwinning weer, waarbij alle Arabieren vernietigd zouden zijn, maar uit lokale bronnen van kloosters in Zuid-Frankrijk zoals de *Vita Pardulfi* blijkt dat de overgebleven Arabieren na de nederlaag plunderend terug zouden zijn getrokken naar al-Andalus.⁶⁵ De *Fredegarkroniek* is sterk op de hand van Karel, maar de *Vita Pardulfi* geeft met zijn lokale perspectief aan dat deze bron niet helemaal betrouwbaar is.

Heilige Oorlog?

Het is onwaarschijnlijk dat Karel Martel dacht dat hij een heilige oorlog voerde zoals men deze tijdens de Kruistochten dacht te voeren tegen de moslims.⁶⁶ Deze gedachte werd pas eind 11^e eeuw op deze manier uitgewerkt bij de christenen en zien we ook niet terug in de Frankische bronnen. Wel zien we terugkomen dat men het idee had van een oorlog die gewonnen werd van de heidenen met behulp van God. Er wordt in de tekst niet verwezen naar de islam, maar men duidt de moslims wel als de ‘unbelieving Saracen people’ of als de ‘race of Ishmael’.⁶⁷ Hiermee worden de moslims dus in het rijtje geplaatst van heidense volkeren tegen wie de Franken streden, zoals de Friezen en Saksen die ook ‘pagans’ worden genoemd. Daarnaast noemt de schrijver van de *Fredegarkroniek* Poitiers ook een overwinning die gewonnen is ‘with Christ’s help’.⁶⁸ Deze term gebruikt de schrijver enkele keren in zijn werk bij overwinningen van Karel Martel op de Arabieren, maar ook bij een overwinning op de Saksen. Het lijkt dus in eerste instantie een term die gebruikt werd bij een triomf op de heidenen, maar toch zien we hem ook terug bij een inval van Karel Martel in Aquitanië, een zeer christelijk gebied onder hertog Odo. Hierover wordt er ook nog vermeld: ‘Then he

⁶³ L.S. Van Raaij, ‘De slag bij Poitiers - 732 AD: Een slag als (g)een ander’ (Onuitgegeven BA-werkstuk, Universiteit Utrecht, 2013), 43.

⁶⁴ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 73-74.

⁶⁵ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 88; *Vita Pardulfi*, vert. L.S. van Raaij, *De slag bij Poitiers – 732AD: Een slag als (g)een ander* (Utrecht, 2013), 43.

⁶⁶ Paul Fregosi, *Jihad in the West: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries* (New York, 1998), 186.

⁶⁷ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90+93.

⁶⁸ *Ibid*, 91-94.

returned in peace, victorious through Christ his helper, Who is King of kings and Lord of lords. Amen.’⁶⁹ De term lijkt dus vooral betrekking te hebben op Karel Martel en zijn nakomelingen, die volgens de schrijver beschermd werden door God en Christus in de gevechten met heidenen, maar ook met medechristenen. De weg van Karel Martel en diens nakomelingen zou dus de juiste weg zijn voor God volgens de schrijver van de *Fredegarkroniek*.

Ook in de Arabische bronnen zien we een idee van een Heilige Oorlog, dat bij de moslims bekend stond als de *jihad*, terugkomen in de bronnen. De historicus Ibn Idhari (gest. 1313), die leefde in al-Andalus en Marrakesh, zegt hier rond 1300 over: “In those days the people of al-Andalus were admirable and excellent, determined in Holy War and eager for God’s rewards so they threw themselves on the Christians in warfare and siege.”⁷⁰ Toch komt dit ook in de Arabische-islamitische bronnen niet zo sterk naar voren als tijdens de Kruistochten. De Franken worden geen christenen of ongelovigen genoemd, maar gewoon ‘Franken’.⁷¹ Daarnaast hebben de Arabische schrijvers vooral aandacht voor de plunderingen van Abd ar-Rahman en verwijzen zij bijvoorbeeld uitgebreid naar een ruzie die hij had met de gouverneur van Noord-Afrika over de verdeling van de vergaarde buit.⁷² De nederlaag bij Poitiers krijgt nog wel een religieus karakter, doordat de omgekomen moslims ‘martelaren’ worden genoemd in de Arabische bronnen en de slag ook de ‘weg van de martelaren’ wordt genoemd. In die zin lijken zij dus wel te hebben gestreden voor het islamitische geloof en lijkt de slag bij Poitiers onderdeel te zijn geweest van de *jihad* al wordt dit dus niet zo duidelijk verwoord.

Daarnaast blijft het opvallend dat er zo weinig Arabisch bronnen zijn overgeleverd die de nederlaag bij Poitiers vermelden. Dit zou misschien toch wel een indicatie kunnen zijn dat dit verlies als niet zo belangrijk werd gezien. Vooral ook, omdat er bijvoorbeeld wel veel Arabische bronnen zijn overgeleverd die de onsuccesvolle aanval op Constantinopel in 717, waarbij de hoofdstad van het Byzantijnse Rijk bijna werd ingenomen, beschrijven.⁷³ De mozarabische *Kroniek van 754* geeft vooral een zakelijke beschrijving en geeft geen duidelijk belang van de slag weer, maar de schrijver vond de overwinning wel belangrijk genoeg om op

⁶⁹ *Ibid*, 91.

⁷⁰ Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: a political history of al-Andalus* (Londen, 1996), 22.

⁷¹ Ibn al-Athir, *The Complete History*, vert. William E. Watson, 153; Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Al-Maqqari, 37; Ibn-Abd-El-Hakem, *History of the Conquest of Spain*, vert. John Harris Jones, 33; Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. Al-Maqqari, 33.

⁷² Ibn-Abd-El-Hakem, *History of the Conquest of Spain*, vert. John Harris Jones, 33; Ali Ibn al-Athir, *The Complete History*, vert. William E. Watson, 153.

⁷³ Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, 19.

te nemen in zijn werk.⁷⁴ In de beschrijving van de slag komen een aantal beweringen voor die niet overeenkomen met de overige bronnen en bestempeld kunnen worden als onwetendheid of als verbloeming voor de Arabieren.

Al met al lijken het dus vooral de Frankische bronnen die de overwinning van Karel Martel bejubelen.⁷⁵ Sommige schrijvers van de *Vroeg-Karolingische Annalen* vonden de overwinning zo belangrijk dat zij de precieze dag en maand erbij gaven en dit komt zelden voor in de *Annalen*.⁷⁶ Bovendien berichtte Beda er in Engeland zelfs over en wordt déze overwinning ook door Einhard in de *Vita Karoli Magni* uit begin 9e eeuw aangehaald als het belangrijkste dat Karel Martel, de voorvader van Karel de Grote, voor het Frankische Rijk heeft gedaan.⁷⁷ Een teken dat de overwinning in de 9e eeuw nog altijd bekend en beroemd was en men er veel waarde aan hechtte.

⁷⁴ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 142-144.

⁷⁵ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 90-91.

⁷⁶ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', 44.

⁷⁷ Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner, Einhard: The Life of Charlemagne, 1999 <[http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish Expedition](http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish%20Expedition)> [geraadpleegd 26-4-2016].

Triomferend en Beroofd

Voor de slag bij Poitiers in 732 plaatsvond, hadden de grensregio's aan de Franse kant van de Pyreneeën al te maken met plunder- en veroveringstochten van de Arabieren. De getroffen gebieden hierbij waren Septimanië, Aquitanië en de Provence. Septimanië was een Visigotische provincie aan de oostkant van de Pyreneeën.⁷⁸ De provincie lijkt korte tijd onafhankelijk te zijn geweest na de verovering van het Visigotische Rijk door de moslims. In dit gebied lag de havenstad Narbonne van waaruit de Arabieren verschillende expedities hebben opgezet richting de Frankische gebieden. Aquitanië lag in het zuidwesten van Frankrijk en was min of meer onafhankelijk van het Frankische Rijk.⁷⁹ Hertog Odo was de heerser van dit gebied. Er is weinig over hem en over Aquitanië bekend. Het lijkt erop dat de Romeinse instituties hier langer in stand zijn gehouden, waardoor er een andere cultuur is ontstaan dan in het Frankische Rijk dat meer instituties van de binnenvallende volkeren had overgenomen na de val van het Romeinse Rijk.⁸⁰ Toch lijkt Aquitanië wel sterk verbonden te zijn geweest met het Frankische Rijk door een gemeenschappelijke religie en taal. Als laatste de Provence, een gebied dat grotendeels overeenkomt met de Rhônevallei en onderdeel was van het Frankische Rijk. Dit was een rijk gebied door de handel over de Rhône rivier en zou veelvuldig te maken krijgen met Arabische plundertochten.

Verovering van Septimanië

De eerste plundertocht over de Pyreneeën was mogelijk al in 714 en zou zijn uitgevoerd door Tariq, de Berberse legeraanvoerder die het grootste deel van het Visigotische Rijk in Spanje al had veroverd.⁸¹ Het is echter moeilijk te achterhalen of dit werkelijk zo gebeurd is, omdat er vooral mythes overgeleverd zijn over de eerste veroverings-/plundertochten van de Arabieren. Daarbij is Ibn Hayyan ook de enige die deze expeditie in zijn werk vermeldt.⁸²

In het werk van de 12^e-eeuwse Arabische historicus al-Hijari, woonachtig in al-Andalus, wordt alleen de verovering van Narbonne genoemd en zijn de Arabieren niet zover gekomen als Ibn Hayyan beweert.⁸³ Al-Hijari noemt daarbij ook Musa, de Arabische

⁷⁸ Patrick S. Baker, 'Charles Martel Turns South: The Hammer's Campaigns in Southern France 733-737', *Saber and Scroll* 4:3 (2015), 35–54, alhier 39-40.

⁷⁹ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 84.

⁸⁰ Baker, 'Charles Martel Turns South: The Hammer's Campaigns in Southern France 733-737', 41.

⁸¹ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 17.

⁸² Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. William E. Watson, *Tricolor and Crescent: France and the Islamic world* (Londen, 2003), 151.

⁸³ Al-Hijari, *Mashab*, vert. al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 1* (Londen, 1848), 290.

gouverneur van Noord-Afrika en de man die Tariq naar al-Andalus had gestuurd en pas later met een eigen leger was gekomen, als degene die de verovering van Narbonne uitvoerde en niet Tariq. Beide legerleiders zijn mogelijk, omdat ze samen al grote delen van het Visigotische Rijk hadden veroverd. Het verschil in het noemen van Tariq dan wel Musa in de Arabische bronnen kan verklaard worden door het feit dat Musa de superieur was van Tariq.⁸⁴ ‘Having met his master, Musa Ibn Nussayr, Tarik resigned the command of his troops into his hands, and placed himself under his immediate orders’, staat er te lezen in het werk van Ibn Khaldun. Het zou dus kunnen dat de eventuele aanval op Septimanië gedaan is door Tariq in naam van Musa.

In de Arabische bronnen worden verschillende veroveringspogingen genoemd die erop duiden dat Septimanië een moeilijk gebied was om in te nemen. Musa zou volgens de historicus Hugh Kennedy het ambitieuze plan hebben opgevat om met zijn legers dwars door Europa te trekken om heel de Middellandse Zee te omringen voor het Arabische Rijk.⁸⁵ Kennedy baseert zich op een 17^e-eeuwse islamitische historicus al-Maqqari (gest. 1632) die in Marokko leefde. Het is dus de vraag hoe betrouwbaar dit verhaal is. Daarnaast spreekt al-Maqqari ook van het mythische verhaal van een zuil die Musa onderweg zou zijn tegengekomen.⁸⁶ Op deze zuil stond een Arabische inscriptie die de moslims opriep terug te keren, waarna Musa zou zijn teruggekeerd naar al-Andalus. De mozarabische *Kroniek van 754* beschrijft ook de pogingen die gedaan zijn door de gouverneur van al-Andalus, Abd al-Rahman al-Thaqafi (r. 716-718), om Septimanië in te nemen, maar uiteindelijk zou het pas zijn opvolger zijn die het definitief voor elkaar kreeg.⁸⁷ De meeste historici houden deze *Kroniek* en ook de melding van Ibn Khaldun hierover aan en stellen dat gouverneur al-Samh (r. 719-721) degene was die Septimanië definitief in 720 wist te veroveren.⁸⁸

De verovering van Septimanië komt niet voor in de Frankische bronnen. Dit zal vermoedelijk te maken hebben met het feit dat Septimanië onderdeel was van het voormalige Visigotische Rijk en de Arabieren dus waarschijnlijk nog niet in Frankisch territorium waren gekomen en daarom nog geen interesse hadden getrokken van de Frankische schrijvers. De

⁸⁴ Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 1* (Londen, 1848), 289.

⁸⁵ Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 368.

⁸⁶ Maqqari, *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol.1*, 289.

⁸⁷ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 137-138.

⁸⁸ Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 39; Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn ‘Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads*, 113; Cardini, *Europe and Islam*, 7-8; Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 17; Baker, ‘Charles Martel Turns South: The Hammer’s Campaigns in Southern France 733-737’, 39-40; Ian Meadows, ‘The Arabs in Occitania’, *ARAMCO WORLD* 44:2 (1993), 24–29, alhier 24.; Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Al-Maqqari, 31.

plundertochten die Tariq volgens Ibn Hayyan in het Frankische Rijk zou hebben uitgevoerd, lijken daarom zeer onwaarschijnlijk. Als deze er wel geweest zouden zijn, zouden deze ook genoemd moeten zijn in de Frankische bronnen, maar dat is dus niet het geval.

Odo's overwinning

Na de verovering van Septimanië trok al-Samh in 721 vanuit Narbonne Aquitanië binnen op weg naar Toulouse.⁸⁹ Dit lijkt echt een veroveringstocht te zijn geweest en geen plundertocht, omdat al-Samh een zeer groot leger aanvoerde met belegeringsmachines en ook de families van soldaten mee zouden zijn geweest. Toulouse wist de belegering lange tijd uit te houden, waarna hertog Odo al-Samh in de rug aanviel en het Arabische leger in de tang nam.⁹⁰ Dit was de eerste keer dat de Arabieren verslagen werden in Zuid-Frankrijk en ook de gouverneur van al-Andalus, al-Samh, kwam hierbij om. Toch is deze slag bijna helemaal uit de geschiedenisboeken verdwenen en is de slag van Poitiers juist steeds belangrijker geworden.

In vijf van de acht *Vroeg-Karolingische Annalen* uit de 7^e en 8^e eeuw wordt de zege van Odo bij Toulouse vermeld.⁹¹ De overwinning van Karel Martel bij Poitiers wordt daarentegen in alle acht de Annalen vermeld met precieze datum. Dit kan betekenen dat de overwinning van Odo minder bekend was dan de overwinning van Karel Martel in het Frankische Rijk of men vond de slag bij Poitiers belangrijker dan die bij Toulouse. Beide mogelijkheden zijn te verklaren doordat Aquitanië geen onderdeel was van het Frankische Rijk. Toch is het wel opvallend dat de slag vermeld wordt en in het merendeel van de Annalen zelfs, terwijl Karel Martel duidelijk de belangrijkste figuur in de Annalen is. Dit geeft wel aan dat het succes van Odo vermoedelijk wel bekend was in grote delen van het Frankische Rijk en dat het ook een zodanig grote overwinning was dat de meeste schrijvers van de *Vroeg-Karolingische Annalen* de slag belangrijk genoeg vonden om toch op te nemen in hun tekst.

De Annalen zijn echter zeer summier over deze overwinning. Ze geven slechts éénregelige verslagen, waardoor we uit deze bronnen niet heel veel meer kunnen halen dan dat Odo de Arabieren heeft verslagen in 721. De *Fredegarkroniek* geeft helemaal geen beschrijving van deze overwinning. Vermoedelijk wederom, omdat de slag niet geleverd werd in Frankisch territorium en daarnaast had de slag ook geen betrekking op Karel Martel. Een

⁸⁹ Nicolle, *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide*, 13.

⁹⁰ Meadows, 'The Arabs in Occitania', 24-26.

⁹¹ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', 42-43.

uitgebreidere beschrijving moeten we daarom zoeken bij de *Kroniek van 754*.⁹² De omvang van de nederlaag zorgde ervoor dat de kroniekschrijver het verlies wel op moest nemen. Daarbij zal dit zeker ook een groot verlies zijn geweest in al-Andalus, omdat ook de gouverneur om was gekomen. In de *Kroniek van 754* staat Odo vermeldt als de leider van de Franken, terwijl de Aquitaniërs en Franken elkaar als verschillende groepen zagen. Uit Frankische en Aquitaanse bronnen blijkt dat de Franken de Aquitaniërs ‘Romeinen’ noemden, terwijl de Aquitaniërs de Franken zagen als ‘barbaren’.⁹³ Dit onderscheid werd dus niet gemaakt in al-Andalus en dit is in meer Arabische bronnen terug te zien, waarin alle West-Europeanen ‘Franken’ worden genoemd. Waarschijnlijk was er ook een redelijke vermenging tussen de Franken en Aquitaniërs, waardoor de groepen niet goed te onderscheiden waren en de kroniekschrijver hen daarom ‘Franken’ noemt.⁹⁴

Veel meer aandacht dan in de Frankische bronnen krijgen Odo en zijn overwinning in het *Liber Pontificalis*, een werk met biografieën van pausen.⁹⁵ In de vita van paus Gregorius II (r. 715-731) wordt gesproken over een brief van hertog Odo, waarin hij verslag doet aan de paus van de overwinning bij Toulouse.⁹⁶ In de brief zou Odo hebben gezegd dat er 375.000 Saracenen waren omgekomen tegenover slechts 1500 Franken. Deze aantallen zullen waarschijnlijk niet kloppen, maar alle aanwijzingen uit de *Vroeg-Karolingische Annalen* en de *Kroniek van 754* wijzen wel op een grote overwinning van Odo met vele doden aan Arabische kant. Bovendien noemen de Arabieren ook deze nederlaag, net als het verlies bij Poitiers, ‘de weg van de martelaren’.⁹⁷ Wat ook een duidelijke indicatie lijkt voor een groot verlies aan Arabische kant.

De overwinning heeft zeker veel gedaan voor de status van hertog Odo.⁹⁸ Hij wordt neergezet als een held in het *Liber Pontificalis*. Al was hij volgens de historicus David Lewis alleen bezig met zijn eigen positie en gebied te verdedigen tegen de invallers en vocht hij niet voor het katholieke geloof of voor de paus in Rome.⁹⁹ Toch komt er in het *Liber Pontificalis* wel een beeld van een christelijke overwinning naar voren. De bron spreekt van drie sponzen die de paus zou hebben geschonken aan Odo en die Odo zou deze hebben verdeeld onder zijn manschappen om op te eten. Alle mannen die een stukje spons hadden gegeten, overleefden

⁹² *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 138.

⁹³ Baker, ‘Charles Martel Turns South: The Hammer’s Campaigns in Southern France 733-737’, 41.

⁹⁴ Van Raaij, ‘De slag bij Poitiers - 732 AD: Een slag als (g)een ander’, 13.

⁹⁵ McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, 32.

⁹⁶ *Liber Pontificalis*, vert. Raymond Davis, *The Lives of the Eight-Century Popes* (Liverpool, 1992), 8.

⁹⁷ Ahmad ibn Muhammad Maqqari, *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol.2* (New York, 1964), 33.

⁹⁸ Meadows, ‘The Arabs in Occitania’, 26.

⁹⁹ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 84; Lewis, *God’s Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 161.

de slag en raakten zelfs niet eens gewond. De boodschap hier lijkt te zijn dat God via bemiddeling van de paus Odo en zijn manschappen heeft beschermd en geholpen heeft deze overwinning te behalen. Dit lijkt sterk op wat we eerder hebben gezien in de *Fredegarkroniek*, waarin wordt gesteld dat Karel Martel met de hulp van Christus de overwinning op de Saracenen heeft behaald. In die zin lijken Odo en Karel beiden volgens de schrijvers van de teksten te hebben gevochten voor het christendom, waarbij Odo ook nog werd bijgestaan door de paus in Rome en dit niet naar voren komt voor Karel Martel.

Opvallend is nog dat Odo in het *Liber Pontificalis* duidelijk aan de kant van het christendom staat, maar de Arabieren niet expliciet als heidenen of moslims worden neergezet. Dit zou je misschien wel verwachten van een biografisch werk over pausen dat geschreven is in Rome, maar de term moslims komt om onduidelijke redenen nooit voor in christelijke bronnen uit deze periode. De schrijver verwijst naar de Arabieren als ‘Hagarenen’, verwijzend naar Hagar, de slavin van Abraham die hem een zoon schonk. Dit lijkt er dus wel op te wijzen dat de schrijver de Arabieren zag als een groep die net als de christenen ook begon bij Abraham, maar al vroeg is afgesplitst, de verkeerde kant op. In die zin zou hij de Arabieren dus wel als heidenen hebben kunnen zien. Toch is het moeilijk te zeggen hoe sterk we dit moeten zien, omdat ‘Hagarenen’, net als ‘Saracenen’, een veelgebruikte term was in de Middeleeuwen en het dus ook gewoon een naam kan zijn geweest voor de Arabieren zonder duidelijke heidense connotatie.

Plundertocht in Frankrijk

De opvolger van al-Samh was ‘Anbasa ibn Suhaym al-Kalbi (721-725).¹⁰⁰ Hij zou volgens de *Kroniek van 754* meerdere plundertochten hebben gehouden en veroverde definitief de steden Carcassonne en Nîmes.¹⁰¹ Zijn expedities waren waarschijnlijk wel echt plundertochten en geen veroveringstochten, omdat zij zeer kort duurden en er alleen melding wordt gemaakt van plunderingen en terugtrekkingen. In 725 begon ‘Anbasa vanuit Narbonne aan de meest ambitieuze plundertocht tot dan toe. In oostelijke richting langs de Rhône rivier stootte hij diep door tot in het Frankische Rijk. Autun werd geplunderd en sommige historici beweren zelfs dat hij zover kwam als Sens, vlakbij Parijs.¹⁰² Op de terugweg van deze grote plundertocht stierf ‘Anbasa een natuurlijke dood volgens de *Kroniek van 754*.¹⁰³

¹⁰⁰ Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 368-369.

¹⁰¹ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 139.

¹⁰² Tāhā, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain*, 189.

¹⁰³ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 140.

Hoewel dit de eerste grote plundertocht van de Arabieren diep in het Frankische Rijk was, waarvan we zeker weten dat deze heeft plaatsgevonden, komt een duidelijke beschrijving alleen voor in de *Kroniek van 754* en wordt er niets over gezegd in de Arabische-islamitische bronnen. Het is aannemelijk dat er wel Arabische bronnen moeten zijn geweest die deze tocht beschreven hebben, maar deze passages zijn dus waarschijnlijk niet overgenomen door latere auteurs, waardoor de verhalen niet aan ons zijn overgeleverd.

Voor het Frankisch perspectief zijn er de *Vroeg-Karolingische Annalen* die spreken van een eerste aanval van de Saracenen in 725 en uit enkele lokale Frankische bronnen is nog iets meer specifieke informatie te vinden over bijvoorbeeld de plundering van Autun.¹⁰⁴ De *Fredegarkroniek* schrijft opnieuw ook niets over deze inval, terwijl deze toch echt op Frankisch territorium plaatsvond. De absentie kan vermoedelijk verklaard worden door het feit dat Karel Martel niets gedaan heeft tegen deze plundertocht.¹⁰⁵ De *Fredegarkroniek* is sterk gericht op Karel en zijn nakomelingen en heeft misschien daarom deze inval niet weer willen geven. Daarbij past deze inval ook niet in het beeld van Karel Martel als grote overwinnaar van de Saracenen dat de *Kroniek* probeert uit te dragen.

De *Kroniek van 754* geeft een zakelijke beschrijving van de plundertocht in 725.¹⁰⁶ Het was een grote plundertocht die belangrijk was voor al-Andalus en daarom vermeld wordt in het werk. De beschrijving lijkt niettemin redelijk objectief, omdat de positieve en negatieve kanten van de tocht beschreven worden. Er wordt gezegd dat ‘Anbasa meerdere campagnes voerde tegen de Franken, maar deze zouden onsuccesvol zijn geweest. Toch zou hij wel een aantal steden en forten hebben weten te verzwakken en was hij zeer succesvol tegen de overgebleven christenen in het noorden van Spanje. De opvolger van ‘Anbasa voerde geen enkele expeditie uit, wat zou kunnen suggereren dat de plundertochten van ‘Anbasa in het Frankische Rijk toch geen succes waren, ondanks dat hij zo ver in het rijk wist door te dringen.¹⁰⁷ De volgende expeditie zou niettemin pas in 732 volgen en eindigen met de slag bij Poitiers.

(Voor) Poitiers

Kijkend naar wat overgeleverd is, lijkt de slag bij Poitiers belangrijker te zijn geweest voor de Franken en Arabieren dan de invallen vóór deze slag. De slag bij Poitiers is in meer werken

¹⁰⁴ Nomm, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 55-56.

¹⁰⁵ Fregosi, *Jihad in the West: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries*, 181.

¹⁰⁶ *Chronicle of 754*, vert. Wolf, 139-140.

¹⁰⁷ Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn ‘Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads*, 142.

overgeleverd dan de invallen die voor deze slag plaatsvonden en wordt ook uitgebreider beschreven. Dit is waarschijnlijk ook een van de redenen dat de slag bij Toulouse bijna vergeten is. Daarnaast wordt deze overwinning van Odo in 721 ook teniet gedaan door bijvoorbeeld de *Fredegarkroniek* die Odo later zo negatief neerzet in aanloop naar de slag bij Poitiers. Wat ook belangrijk kan zijn geweest voor de bekendheid van Poitiers en de onbekendheid van Toulouse is de *Historia Langobardorum* van Paulus Diaconus, een zeer bekend geschiedwerk in de Middeleeuwen over de geschiedenis van de Langobarden. Paulus gebruikt in dit werk de aantallen gedode Franken en Arabieren die opgetekend zijn in het *Liber Pontificalis* over de slag bij Toulouse, als hij het heeft over de slag bij Poitiers.¹⁰⁸ Enerzijds kan Paulus per ongeluk deze aantallen hebben verwisseld, want hij schreef vijftig jaar na de gebeurtenissen en interpreteerde misschien de tekst verkeerd. Anderzijds schreef hij wel voor Karel de Grote, de kleinzoon van Karel Martel, en kan hij dus ook voor hem de overwinning er beter uit hebben willen laten zien dan deze in werkelijkheid was. Zo lijkt dit belangrijke werk ook bij te hebben gedragen aan de grootsheid van de overwinning van Karel Martel in 732.

Voor de Franken waren de invallen voor Poitiers niet van belang. Septimanië was onderdeel van het Visigotische Rijk en wat daar gebeurde was dus niet heel belangrijk voor de Franken. Daarnaast was Aquitanië grotendeels onafhankelijk en wordt waarschijnlijk daarom ook slechts in enkele *Vroeg-Karolingische Annalen* vermeld en helemaal niet in de *Fredegarkroniek*. Toch is het wel opvallend dat de plundertocht van de Arabieren in 725 tot aan Bourgondië ook niet vermeld wordt. Dit zou dus misschien kunnen, omdat deze tocht van korte duur was en plunderingen een algemeen verschijnsel waren in die tijd en dus niet de moeite waard om te vermelden. Daarnaast was deze Arabische plundertocht ook slecht voor het imago van Karel Martel en heeft men deze misschien daarom bewust weggelaten.

Ook bij de Arabieren zien we dat vooral de slag bij Poitiers er uitspringt in het aantal bronnen dat erover bericht. Toch blijft het moeilijk om te zeggen of dit komt, doordat er meer geschreven is over Poitiers of dat er toevallig meer is overgeleverd van het weinige materiaal dat de Arabieren hebben geschreven over de invallen over de Pyreneeën. Volgens Ibn Hayyan zou de slag bij Toulouse ook bekend hebben gestaan in al-Andalus als de ‘weg van de martelaren’ net als de nederlaag bij Poitiers. Nochtans is het onduidelijk of Poitiers en Tours

¹⁰⁸ McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, 77; Fouracre, *The age of Charles Martel*, 85; Nonn, ‘Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung’, 46-47; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, vert. William Dudley Foulke, *History of the Langobards* (New York, 1906), 287.

beide deze naam behielden of dat Poitiers later Tours heeft vervangen met die naam en dus misschien als belangrijkere nederlaag werd gezien.

Voor de Franken en de Aquitaniërs en voor de Arabieren lijkt er wel een thema van vechten voor het geloof in de bronnen naar voren te komen. De tegenstanders worden niet zozeer als ongelovigen of heidenen aangeduid, maar zelf streden de Franken, Aquitaniërs en Arabieren wel in naam van het geloof en stierven zij ook voor het geloof. Het lijkt voor de Arabieren een voortzetting te zijn van de *jihad*, waarbij moslims die omkwamen gezien werden als martelaren.¹⁰⁹ Christenen zouden juist met behulp van God de Arabieren hebben verslagen. Dit is terug te zien bij beide overwinningen in Toulouse en Poitiers. Opvallend is nog wel dat de paus indirect betrokken was bij de slag bij Toulouse in 721, doordat hij in contact stond met Odo en zij elkaar brieven stuurden over de ontwikkelingen. Dit zal echter vooral met politieke motieven te maken hebben gehad en niet zozeer met een religieuze motivatie. De paus had in die tijd vrijwel geen macht en Karel Martel plunderde de kloosters en kerken in het Frankische Rijk om zijn oorlogen te betalen. Een samenwerking tussen de paus en Odo was daarom logisch, omdat beiden een conflict met Karel Martel hadden. Al met al is er dus in religieus opzicht geen verschil tussen de invallen voor Poitiers en de slag bij Poitiers. De bewering van Karel Martel als redder van het christendom in 732 wordt hiermee dus gedeeltelijk ontkracht.

¹⁰⁹ Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: a political history of al-Andalus*, 22.

De Nasleep

De slag bij Poitiers was dus belangrijk voor de Franken en heeft veel gedaan voor het prestige van Karel Martel. Toch betekende deze overwinning niet het einde van de invallen van de Arabieren in het Frankische Rijk. De Franken zouden juist de tien jaar na Poitiers tot het uiterste worden gedreven om nieuwe aanvallen af te slaan.¹¹⁰

De tegenaanval

Twee jaar na de slag bij Poitiers stak ‘Abd al-Malik al-Fihri (r. 732-734) opnieuw met een groot leger de Pyreneeën over.¹¹¹ Hij werd echter aan de voet van de Pyreneeën al verslagen door hertog Odo. Het gevaar voor de Franken kwam echter niet alleen van de moslims, maar ook van eigen Frankische edelen. Net als Odo eerder had gedaan voor de slag bij Poitiers sloot opnieuw een Frankische hertog, Maurontus van Marseille, een verdrag met de Arabieren.¹¹² Hij probeerde met hulp van de gouverneur van al-Andalus de Provence over te nemen. Deze samenwerking geeft aan dat het beeld dat uit de *Fredegarkroniek* en het *Liber Pontificalis* naar voren komt op religieus gebied, namelijk een strijd tussen christenen en moslims, niet helemaal overeen komt met de werkelijke situatie. Er vonden voortdurend samenwerkingen plaats tussen christenen en moslims en er lijkt dus geen duidelijke strijd tussen Arabieren en Franken te zijn geweest.

Er zijn geen Arabische bronnen overgeleverd die de samenwerking beschrijven en ook de mozarabische kroniek van 754 zwijgt hierover. Mogelijk zien we hier opnieuw dat de invallen over de Pyreneeën voor Arabisch-islamitische schrijvers niet interessant genoeg waren. Toch gaan historici wel van de *Fredegarkroniek* uit, omdat hertog Childebrand, de man onder wie de kroniek geschreven is, zelf aanwezig was bij deze gebeurtenissen.¹¹³ Er moet alleen wel vanuit gegaan worden dat de schrijver een bepaald beeld van Maurontus hier wil neerzetten, waarschijnlijk om hem zwart te maken en de aanval van Childebrand en Karel goed te praten. Volgens de *Fredegarkroniek* leidde Childebrand de tegenaanval en begon hij met de belegering van Avignon tot zijn broer Karel was gearriveerd en samen wisten ze de stad weer terug in te nemen. De kroniek beschrijft dit als volgt:

¹¹⁰ Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 175.

¹¹¹ *Ibid*, 175.

¹¹² Fregosi, *Jihad in the West: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries*, 193.

¹¹³ Fouracre, *The age of Charles Martel*, 96-97.

‘Then as once before Jericho, the armies gave a great shout, the trumpets brayed and the men rushed in to the assault with battering rams and rope ladders, to get over walls and buildings; and they took that strong city and burned it with fire and they took captive their enemies, smiting without mercy and destroying them and they recovered complete mastery of the city.’¹¹⁴

De schrijver van de *Fredegarkroniek* vergelijkt hier de aanval op Avignon met de aanval op Jericho uit de Bijbel. Het is moeilijk in te schatten wat de schrijver precies met deze passage heeft bedoeld. In de Bijbel staat dat het volk Israël in het beloofde land aankwam en als eerste de onneembare vesting Jericho in moest nemen om het land te kunnen veroveren. Het is aannemelijk dat lezers van de kroniek meteen wisten dat naar deze passage verwezen wordt. Het is echter de vraag of de schrijver hier de Franken neerzet als het uitverkoren volk. Dit lijkt overdreven, omdat er totaal niets gezegd wordt over het volk Israël of de Franken of zelfs over de inwoners van Avignon als heidenen. De schrijver gebruikt alleen de naam Jericho. Hij gebruikt deze term echter niet voor niets en heeft hier zeker een boodschap mee willen afgeven. Het is mogelijk dat de schrijver de aanval hier neerzet als een religieuze strijd, ook al kwam dit dus niet helemaal overeen met de realiteit van allianties tussen moslims en christenen. Het is ook mogelijk dat de schrijver de prestatie van Karel Martel en Childebrand wil vergroten door Avignon te vergelijken met de onneembare vesting die Jericho in de Bijbel was. Naar de precieze boodschap kunnen we echter alleen raden.

Na de inname van Avignon trok Karel Martel Septimanië binnen en belegerde hij Narbonne.¹¹⁵ Er zou vanuit al-Andalus een ontzettingsleger over zee zijn gestuurd, maar dit werd volledig afgeslacht door Karel.¹¹⁶ Uiteindelijk wist hij Narbonne echter niet in te nemen en moest hij de belegering afbreken, waardoor de stad nog een belangrijke uitvalsbasis van de moslims kon blijven.¹¹⁷ Bij de terugtocht wist Karel nog wel enkele andere steden in Septimanië te plunderen.¹¹⁸ In de beschrijving van de *Fredegarkroniek* is hier wederom een verwijzing naar de hulp van Christus bij het verslaan van de vijanden van Karel Martel te zien. Volgens Frankische bronnen blijkt dus steeds dat God aan de kant van Karel staat of hij nu vecht tegen heidenen, moslims of tegen medechristenen.

¹¹⁴ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 94.

¹¹⁵ Baker, ‘Charles Martel Turns South: The Hammer’s Campaigns in Southern France 733-737’, 44-45.

¹¹⁶ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 94-95.

¹¹⁷ Tāhā, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain*, 196.

¹¹⁸ *The Chronicle of Fredegar with its Continuations*, vert. Wallace-Hadrill, 95.

Hoewel de belegering dus geen succes was, wordt ook deze campagne in de *Vita Karoli* genoemd, samen met de strijd bij Poitiers, als de twee grote slagen waarbij Karel de Saracenen wist te verslaan en terug te drijven naar Spanje.¹¹⁹ De *Vita Karoli* geeft hiermee aan hoe selectief men begin 9^e eeuw al was met de overwinningen en nederlagen van Karel Martel en het belang van elke overwinning. Het lijkt er sterk op dat de *Fredegarkroniek* toen al als belangrijkste bron werd gebruikt, omdat beide slagen duidelijk en als grote overwinningen in deze Kroniek worden weergegeven en ook weer door Einhard worden gebruikt. De nederlagen van Karel Martel en de slag die twee jaar na de gebeurtenis bij Narbonne plaatsvond, komen niet in de *Fredegarkroniek* voor en ook niet in de *Vita Karoli*. We zien in het werk van Einhard echter geen verwijzing naar een christelijke overwinning, maar het lijkt in zijn werk vooral te gaan om belangrijke politieke overwinningen.

De Langobarden

Het is opvallend dat de *Vita Karoli* alleen de slag bij Poitiers en de belegering van Narbonne noemt en niet de overwinning van Karel Martel in 739 samen met de Langobarden. Deze grote overwinning zou wel bekend moeten zijn geweest bij Einhard, omdat Paulus Diaconus het in zijn zeer bekende werk de *Historia Langobardorum* beschrijft.¹²⁰ In 739 trok de gouverneur van al-Andalus, Uqba ibn al-Hajjaj (r. 734-741), met een zeer groot leger richting Bourgondië. Tegelijk trok de islamitische regent van Narbonne samen met zijn christelijke bondgenoten richting Piëmont in Italië. Deze inval lijkt vele malen groter te zijn geweest dan alle eerdere invallen, omdat Karel nu zelfs hulp moest vragen aan koning Liutprand van de Langobarden om de Arabieren te kunnen verslaan.¹²¹ Karel Martel en Liutprand zouden uiteindelijk samen de moslims hebben weten terug te dringen volgens Paulus.

Het is onduidelijk waarom deze strijd niet in de *Fredegarkroniek* wordt vermeld. Dit zou kunnen, omdat Karel Martel om hulp heeft moeten vragen om de Arabieren te verslaan en dit dus toch als negatief voor het imago van Karel wordt gezien. Het is ook mogelijk dat deze strijd nooit heeft plaatsgevonden, maar bedacht is door Paulus Diaconus. Dit zou hij dan gedaan kunnen hebben om het prestige van de Langobarden te vergroten door ze ook een overwinning op de Arabieren toe te schrijven. Paulus was zelf een Langobard dus dit zou mogelijk kunnen zijn, maar omdat niemand hem op dit gedeelte heeft aangesproken, lijkt dit niet het geval. De omvang van de aanval geeft aan dat veel mensen getroffen moeten zijn door

¹¹⁹ Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner, Einhard: The Life of Charlemagne, 1999 <[http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish Expedition](http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#Spanish%20Expedition)> [geraadpleegd 26-4-2016].

¹²⁰ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, vert. William Dudley Foulke, 296.

¹²¹ Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 177.

de inval en dat kan Paulus niet zomaar verzonnen hebben en er dan zonder opmerkingen mee weggekomen zijn.

De strijd samen met de Langobarden zou de laatste slag van Karel Martel met de Arabieren worden, want op 22 oktober 741 stierf Karel op 53 jarige leeftijd.¹²² De gouverneur van al-Andalus, Ibn al-Hajjaj, stierf een paar maanden voor Karel Martel in Cordoba en geen van zijn vijf opvolgers zou het Frankische rijk nog binnenvallen.¹²³ In 740 brak een opstand uit onder de Berbers in Noord-Afrika, waarna bijna alle Arabieren werden verdreven uit al-Andalus, tot zij op het laatste moment gered werden door een Syrisch leger.¹²⁴ Deze opstand veranderde het politieke karakter van al-Andalus volledig en maakte een einde aan de gezamenlijke jihad in Zuid-Frankrijk.¹²⁵ De Berbers en Arabieren van al-Andalus hadden vanaf dat moment even genoeg aan elkaar. Daarnaast was de mankracht van de Arabieren uitgerekt tot een absoluut maximum en waren de plunderingtochten waarschijnlijk ook niet meer rendabel door de vele nederlagen die geleden waren.¹²⁶ Bovenal volgde er rond 750 ook nog een politieke crisis in het hart van het kalifaat met de omverwerping van de Umayyaden door de Abbasiden. In 759 zou Pepijn de Korte, de zoon van Karel Martel, zelf in de aanval zijn gegaan tegen de Arabieren en wist hij hen definitief uit Narbonne en Septimanië te verdrijven.¹²⁷ Hierna zou het nog lang duren voordat de Arabieren weer een plundertocht waagden in Zuid-Frankrijk. In 793 zou pas een nieuwe expeditie volgen naar Narbonne, dat toen in handen was van de kleinzoon van Karel Martel, Karel de Grote.¹²⁸

¹²² Fouracre, *The age of Charles Martel*, 1.

¹²³ Lewis, *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215*, 183.

¹²⁴ Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: a political history of al-Andalus*, 23-28; Kennedy en Houtzager, *De grote Arabische veroveringen*, 372-373.

¹²⁵ Blankinship, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn 'Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads*, 203.

¹²⁶ David Nicolle, *Armies of the Muslim Conquest* (Londen, 1993), 21-22.

¹²⁷ Cardini, *Europe and Islam*, 11.

¹²⁸ Meadows, 'The Arabs in Occitania', 28.

Conclusie

Er is in dit werkstuk een overzicht gegeven van de invallen van de Arabieren onder de regeerperiode van Karel Martel. Er zijn verschillende bronnen voorbij gekomen en meerdere invallen en veldslagen zijn behandeld. Wat is concluderend nu het verschil in de weergaves van de Arabisch-islamitische, Arabisch-christelijke en de christelijke bronnen? Is er in de middeleeuwse bronnen al een voorkeur te zien voor Poitiers of is er geen verschil te zien in de weergaven van de verschillende Arabische invallen over de Pyreneeën en neemt Poitiers wellicht in deze periode een veel minder centrale rol in dan het in de latere geschiedenisboeken is gaan doen?

Poitiers of niet?

Het lijkt alsof het gevecht bij Poitiers in de Middeleeuwen al als de belangrijkste slag werd gezien. Allereerst is er meer bronnenmateriaal overgeleverd over deze overwinning van Karel Martel, zowel bij de christenen als de Arabieren. Daarnaast zijn de bronnen ook uitgebreider over de slag bij Poitiers dan de verslagen over andere invallen. Toch is hier ook een kanttekening bij te plaatsen, omdat vooral de Frankische bronnen sterk gekleurd zijn en er baat bij hebben gehad dat deze slag zo uitgebreid werd weergegeven. Vooral de *Fredegarkroniek* is erg subjectief. Het is een bron die uitgebreid verslag doet van de overwinning bij Poitiers in 732 en de aanval van Karel Martel op Narbonne in 737, maar ook verschillende andere slagen weglaat. De *Fredegarkroniek* is sterk beïnvloed door Childebrand, de broer van Karel, waardoor de gebeurtenissen vanuit het perspectief van Karel Martel belicht worden. Daarbij probeert de Kroniek de gebeurtenissen er ook zo positief mogelijk uit te laten komen voor Karel.

Hetzelfde zien we terug in de *Vroeg-Karolingische Annalen*. Annalen die vooral de verrichtingen van Karel Martel hebben vastgelegd en dus ook de slag bij Poitiers duidelijk vermelden. Al moet hierbij wel gezegd worden dat enkele Annalen ook berichten over de overwinning van Odo in 721 en de plundertocht van de Arabieren in 725. We zien deze tendens ook nog in de 9^e eeuw terug als Einhard in de *Vita Karoli Magni* de overwinning bij Poitiers noemt als de grootste prestatie van Karel Martel.

Toch worden er ook al in de Middeleeuwen kanttekeningen bij de triomf van Karel Martel geplaatst en wordt het belang van de slag bij Poitiers gerelativeerd. De *Vita Pardulfi* geeft ons een lokaal perspectief op de plunderingen van de Arabieren die volgden op de nederlaag bij Poitiers. De Arabieren zouden vele kloosters op de terugweg in brand hebben

gestoken, waarmee de overwinning minder glorieus was dan wordt weergegeven in de kronieken. Daarnaast is er het *Liber Pontificalis* dat vanuit Rome aangeeft dat Odo en de paus in contact stonden met elkaar en dat de overwinning van Odo in 721 bij Toulouse op de Arabieren zeer groot en belangrijk was met vele doden aan Arabische zijde.

Bewust of onbewust heeft Paulus Diaconus ook bijgedragen aan het idee dat de slag bij Poitiers zo belangrijk was. Hij nam de aantallen Arabische en Frankische doden over uit het *Liber Pontificalis* dat berichtte over de slag bij Toulouse en gebruikte deze in zijn zeer bekende werk de *Historia Langobardorum* voor de overwinning van Karel Martel bij Poitiers. Hierbij moet wel gezegd worden dat hij ook een waarschijnlijk nog veel grotere inval in 739 vermeldt, waarbij de Franken en Langobarden samen moesten strijden om de Arabieren terug te dringen. Dit gevecht wordt niet genoemd in andere christelijke bronnen.

Vanuit vooral Frankisch oogpunt lijkt de overwinning bij Poitiers dus essentieel te zijn geweest vooral voor Karel Martel. De Frankische werken zijn echter vooral op Karel en het Frankische Rijk gericht, waardoor met name de overwinning Poitiers naar voren komt en in andere christelijke bronnen zien we dat ook de overige slagen belicht worden. Al met al lijkt dus vooral vanuit de Franken Poitiers naar voren geschoven te worden en is dit niet zo duidelijk te zien in andere christelijke bronnen.

De mozarabische *Kroniek van 754* is een erg moeilijk te plaatsen bron binnen de discussie. Op het eerste oogpunt lijkt de bron zeer zakelijk en precies te berichten over de invallen van de Arabieren over de Pyreneeën. Toch lijkt de schrijver van deze bron ook een politieke agenda te hebben en wordt de uitkomst van bijvoorbeeld de slag bij Poitiers positiever belicht dan deze in werkelijkheid was voor de Arabieren. Bovendien worden ook de invallen na Poitiers die ook slecht afliepen niet genoemd in de Kroniek. In die zin lijkt deze bron vanuit Arabisch oogpunt te kijken en niet zozeer vanuit christelijk oogpunt. In deze bron lijkt wel de slag bij Poitiers het meest uitgebreid belicht te worden, al is dit dan met terughoudendheid over de verliezen aan Arabische zijde.

Ook de Arabische bronnen zijn moeilijk te doorgronden, omdat ze vaak erg kort zijn over deze gebeurtenissen en ook veel later zijn opgeschreven dan de mozarabische en christelijke bronnen. Eveneens zien we hier dat er ook weer meer bronnen zijn overgeleverd, waarin de slag met Poitiers veel meer aandacht krijgt dan de andere veldslagen. Toch wordt er wel zo weinig over bericht dat het sterk lijkt alsof de invallen over de Pyreneeën minder belangrijk waren voor de moslims dan bijvoorbeeld de aanval op Constantinopel in 717. Niettemin was de nederlaag bij Poitiers wel belangrijk genoeg om opgenomen te worden in *The Complete History* en de *Universal History* van respectievelijk Ibn al-Athir en Ibn

Khaldun en lijkt deze veldslag in 732 van alle invallen de meest belangrijke nederlaag te zijn geweest. Met name Poitiers komt terug in alle Arabische bronnen, waardoor toch wel gezegd kan worden dat deze slag een grote impact heeft gehad op zowel de christenen als op de moslims.

Christendom vs. Islam?

Ondanks dat het door verschillende historici als Gibbon is neergezet als een strijd tussen het christendom en de islam lijken er vooral politieke belangen gespeeld te hebben in 8^e eeuw. Er werd zelfs samengewerkt tussen Berbers en Aquitaniërs en tussen Franken en Arabieren en Odo huwelijke zelfs zijn dochter uit aan een moslim. Wat dat betreft lijkt er dus totaal geen sprake te zijn van een strijd tussen christenen en moslims te zijn geweest

Toch lijkt er in de bronnen ook een religieus motief naar voren te komen. Al is het heel minimaal. In de christelijke bronnen wordt er niet naar de Arabieren verwezen als moslims, maar worden zij zoals in de *Fredegarkroniek* 'heidenen' genoemd. Daarbij wordt er ook gesteld in deze Kroniek dat Karel Martel zijn overwinningen behaald heeft met behulp van Christus. Ook in het *Liber Pontificalis* komt naar voren dat Odo zijn overwinning heeft behaald met hulp van God en de paus. Het is niet duidelijk of de legeraanvoerders en soldaten het ook zo zagen, maar voor de schrijvers lijkt er dus wel sprake te zijn geweest van een religieus belang in de oorlog. Dit was dan echter niet zozeer een oorlog van christenen tegen moslims, maar eerder een van christenen tegen heidenen.

In de Arabisch-islamitische bronnen schemert ook een religieus aspect van de invallen door. Ook hier wordt dit echter niet zo duidelijk verwoord en komt het woord *jihad* bijvoorbeeld helemaal niet voor in de Arabische teksten. Daarnaast worden de tegenstanders ook geen ongelovigen of christenen genoemd, maar gewoon Franken. Wat de aanvallen wel onderdeel lijken te maken van de jihad is het feit dat alle gedode Arabieren martelaren worden. Hierbij krijgen Poitiers en Toulouse ook nog een speciale plaats, omdat zij beiden de 'weg van de martelaren' worden genoemd. Er lijkt hierdoor voor de Arabische schrijvers dus ook een idee van vechten voor de islam in te zitten.

Opvallend is nog dat er niets religieus terug te vinden is in de mozarabische *Kroniek van 754*. Hoewel de schrijver een christen was, komt hier niets van terug in de Kroniek, en ook een islamitische kijk op de invallen is er niet in terug te vinden. Het had een mooie taak voor de schrijver kunnen zijn geweest om beide godsdiensten in deze strijd uitgebreid weer te geven, maar dat heeft de schrijver dus niet gedaan.

Concluderend lijkt de slag bij Poitiers dus een belangrijke plaats te hebben ingenomen bij de christenen en de Arabieren. Het was niet zo duidelijk een strijd tussen het christendom en de islam zoals we bij de Kruistochten zien, maar in de bronnen komt wel gedeeltelijk een religieus aspect naar voren bij de invallen in deze periode. De christenen werden volgens de schrijvers van de bronnen geholpen door God, terwijl de moslims stierven op de weg van de martelaren. Voor vervolgonderzoek zou nog verder naar dit religieuze aspect kunnen worden gekeken. Hoe ontstond het idee van een Heilige Oorlog en hoe heeft dit idee zich ontwikkeld? Daarnaast zou er nog gekeken kunnen worden of er verschil zit in hoe middeleeuwse bronnen de invallen van de Arabieren onder Karel Martel berichtten en hoe men in de 9^e eeuw berichtte over de invallen van Karel de Grote in tegenovergestelde richting. Ook de redenen waarom de invallen over de Pyreneeën na 739 lange tijd stopten, zijn nog niet helemaal duidelijk en zouden verder onderzocht moeten worden. Er is dus nog genoeg onderzoek over dit onderwerp mogelijk en het zal een belangrijk onderwerp blijven door de komst van steeds meer moslims naar Europa. Daarnaast worden de termen *jihad* en Heilige Oorlog ook steeds vaker gebruikt door de media, waardoor er nog een belangrijke taak ligt voor historici om de geschiedenis van deze termen te onderzoeken. De invallen van de moslims over de Pyreneeën in de 8^e eeuw verbindt deze beide thema's, waardoor onderzoek naar deze periode belangrijk kan zijn om hedendaagse ontwikkelingen te begrijpen. Zo is het laatste woord er nog niet over gezegd.

Bronnenlijst

Chronicle of 754, vert. Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* (Liverpool, 1990).

Liber Pontificalis, vert. Raymond Davis, *The Lives of the Eight-Century Popes* (Liverpool, 1992).

The Chronicle of Fredegar with its Continuations, vert. J.M. Wallace-Hadrill (Londen, 1960).

Vita Pardulfi, vert. L.S. van Raaij, *De slag bij Poitiers – 732AD: Een slag als (g)een ander* (Onuitgegeven BA-werkstuk, Universiteit Utrecht, 2013).

Vroeg-Karolingische Annalen, red. Ulrich Nonn, *Die Schlacht bei Poitiers 732: Probleme historischer Urteilsbildung. Beihefte der Francia 2* (1990), 55-56.

Aby Zeyd ‘Abu-r-rahman Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 1* (Londen, 1848).

Aby Zeyd ‘Abu-r-rahman Ibn Khaldun, *History of the Western Arabs and Berber*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 2* (Londen, 1848).

Al-Hijari, *Mashab*, vert. al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 1* (Londen, 1848).

Ali Ibn al-Athir, *The Complete History*, vert. William E. Watson, *Tricolor and Crescent: France and the Islamic world* (Londen, 2003).

Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner, *Einhard: The Life of Charlemagne*, 1999 <<http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/einhard.asp#SpanishExpedition>> [geraadpleegd 26-4-2016].

Ibn Abd El-Hakem, *History of the Conquest of Spain*, vert. John Harris Jones. *Ibn Abd-El-Hakem’s History of the Conquest of Spain* (Göttingen, 1858).

Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. Ahmed Mohammed al-Maqqari, *History of the Mohammedan Dynasties in Spain Vol. 2* (Londen, 1848).

Ibn Hayyan, *Al-muktabis fi Tarikh al-Andalus*, vert. William E. Watson, *Tricolor and Crescent: France and the Islamic world* (Londen, 2003).

Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, vert. William Dudley Foulke, *History of the Langobards* (New York, 1906).

Literatuurlijst

- Bachrach, Bernard S, *Merovingian Military Organization 481-751* (Minneapolis, 1972).
- Baker, Patrick S., 'Charles Martel Turns South: The Hammer's Campaigns in Southern France 733-737', *Saber and Scroll* 4:3 (2015), 35–54.
- Black, Jeremy, *The Seventy Great Battles of All Time* (Londen, 2005).
- Blankinship, Khalid Yahya, *The End of the Jihad State: the reign of Ibn 'Abd Al-Malik and the collapse of the Umayyads* (Albany, 1994).
- Cardini, Franco, *Europe and Islam* (Oxford, 2001).
- Davis, Paul K., *100 Decisive Battles: From ancient times to the present* (New York, 2001).
- Dörler, Philipp, 'The Liber Historiae Francorum - a Model for a New Frankish Self-confidence', *Medievalist.net*, 2013 <<http://www.medievalists.net/2013/08/07/the-liber-historiae-francorum-a-model-for-a-new-frankish-self-confidence/>> [geraadpleegd 4 mei 2016].
- Fouracre, Paul, *The age of Charles Martel* (Harlow, 2000).
- Fregosi, Paul, *Jihad in the West: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries* (New York, 1998).
- Gerli, Edmondo Michael en Samuel Gordon Armistead, *Medieval Iberia: an encyclopedia* (New York, 2003).
- Jones, John Harris, *Ibn Abd-El-Hakem's History of the Conquest of Spain* (Göttingen, 1858).
- Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal: a political history of al-Andalus* (Londen, 1996).
- Kennedy, Hugh en Guus Houtzager, *De grote Arabische veroveringen* (Amsterdam, 2008).
- Lang, Thomas, 'Die historiografische Überlieferung der Schlacht bei Tours und Poitiers (732) und ihre Rezeption in der Literatur, unter besonderer Berücksichtigung der modernen Schulbuchliteratur' (Onuitgegeven dissertatie, Karl-Franzens-Universität Graz, 2011).
- Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe* (Londen, 1982).
- Lewis, David L., *God's Crucible: Islam and the making of Europe 570 to 1215* (New York, 2008).
- Maqqari, Ahmad ibn Muhammad, *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol.1* (New York, 1964).
- , *The history of the Mohammedan dynasties in Spain Vol.2* (New York, 1964).
- McKitterick, Rosamond, *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge, 2004).
- Meadows, Ian, 'The Arabs in Occitania', *ARAMCO WORLD* 44:2 (1993), 24–29.
- Nicolle, David, *Armies of the Muslim Conquest* (Londen, 1993).

- , *Poitiers AD 732: Charles Martel Turns the Islamic Tide* (Oxford, 2008).
- Nonn, Ulrich, 'Die Schlacht bei Poitiers 732; Probleme historischer Urteilsbildung', *Beihefte der Francia* 22 (1990), 37–56.
- Tāhā, 'Abd al-Wāhid Zanun, *The Muslim conquest and settlement of North Africa and Spain* (Londen, 1989).
- The Editors of Encyclopædia Britannica, 'Ibn al-Athir', *Encyclopædia Britannica*, 2015 <<http://www.britannica.com/biography/Ibn-al-Athir>> [geraadpleegd 21 april 2016].
- Tolan, John, *Saracens: Islam in the medieval European imagination* (New York, 2002).
- Tolan, John Victor e.a., *Europe and the Islamic world: a history* (Princeton, 2013).
- Van der Geugten, Tom, Bernadette Hijstek en Dik Verkuil, *Geschiedeniswerkplaats: Geschiedenis Tweede Fase vwo Handboek historisch overzicht* (Groningen, 2012).
- Van Raaij, L.S., 'De slag bij Poitiers - 732 AD: Een slag als (g)een ander' (Onuitgegeven BA-werkstuk, Universiteit Utrecht, 2013).
- Watson, William E., 'The Battle of Tours-Poitiers Revisited', *Providence: Studies in Western Civilization* 2:1 (1993), 1–59.
- Wolf, Kenneth Baxter, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain* (Liverpool, 1990).
- Wood, Ian, *The Merovingian Kingdoms, 450-751* (Londen, 1994).